

ХУФЁНА ИҚТИСОДИЁТГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ ВА ЮРИДИК ТАБИАТИ

Норматов Исомиддин Дустқул ўғли

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti

normatovisomiddin36@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15045471>

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020-йил 24-январда Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида “Ислохотларимизга жиддий тўсқинлик қилаётган “яширин иқтисодиёт”га барҳам берилмас экан, соғлом рақобат ҳам, қулай инвестиция муҳити ҳам шаклланмайди. Вазирлар Маҳкамаси икки ой муддатда, хорижий мутахассисларни жалб этган ҳолда, “яширин иқтисодиёт”нинг вужудга келиш омилларини чуқур таҳлил қилиб, унга қарши курашиш дастурини тасдиқласин”, -деб таъкидлаши хуфёна иқтисодиёт нафақат тадбиркорлик соҳасида, мамлакатимизга кириб келаётган инвестицияга, соғлом рақобатга жиддий хавф солаётгангини кўришимиз мумкин. Хуфёна иқтисодиётга қарши курашиш самарадорлигини ошириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасига икки ой муддатда хорижий мутахассислар билан бирга яширин иқтисодиётни келиб чиқишига сабаб бўлаётган омилларни ўрганиб чиқиб, хуфёна иқтисодиётга қарши курашиш дастурини ишлаб чиқиш топшириғи юкланган.

Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда хуфёна иқтисодиётга қарши курашиш муҳим урин тутади. Хуфёна иқтисодиётнинг салмоғини камайтириш йўлида хуфёна ва яширин иқтисодиёт шакллари ва кўринишларини аниқлаш, бу соҳада содир этилаётган жиноят ёки қилмишларнинг усуллари, объектив томонларини ҳамда легаллаштириш йўналишларини тадқиқ этиш энг аввало, қилиниши керак бўлган ишлардан. Криминал элементларнинг ишлаб чиқариш ва молиявий муассасаларга, соҳаларга, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига кириб бориши оқибатида миллий бойлик, давлат бюджети даромадларини тақсимлаш ва қайта тақсимлашда иштирокининг кенгайиб бориши миллий ва шу жумладан халқаро иқтисодий хавфсизликка жиддий хавф солади.

Хуфёна иқтисодиёт тушунчасига ўтган асрнинг 30-йилларидан бошлаб таъриф берилган бошлаган деб ҳисоблашса, бу соҳани илмий жиҳатдан тадқиқ қилиш эса йигирманчи асрнинг 70-йилларидан бошланганлигини айтишади. Инглиз социологи К.Харт биринчилардан бўлиб хуфёна иқтисодиёт тушунчасига таъриф берган. У “учинчи дунё”

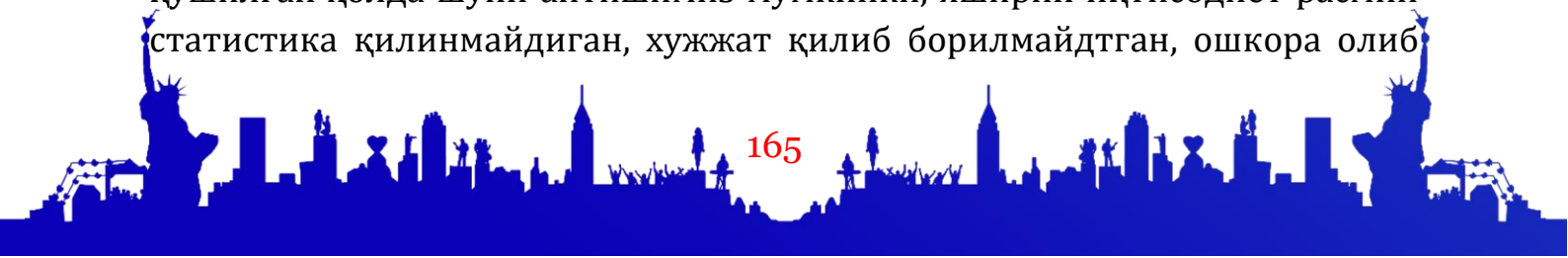

мамлакатларида кўплаб шаҳарликларнинг расмий иқтисодиётга алоқадор эмаслигини аниқлади. У норасмий иқтисодиёт атамасини илмий муомалага киритди. Даромад олишнинг формал ва ноформал шакллари ўртасидаги фарқ иш ҳақи ва ўзини ўзи иш билан банд қилиш асосида топилган даромад ўртасидаги фарқ сифатида изоҳланди. Яна бир олимлардан бири Э.Фейг хуфёна иқтисодиёт кўлами 70-йилларнинг охирида АҚШ расмий ЯИМ нинг учдан бир қисмини ташкил этишини баҳолади. Бу баҳо АҚШ Конгрессининг Иқтисодий қўмитасида махсус муҳокама қилинди. Файгнинг фикрига кўра, ҳар бир алоҳида хуфёна иқтисодиёт турининг тафсифи унинг вакиллари бузадиган институционал қоидалар тўплами билан белгиланади, яъни уларнинг фаолияти қоидалар ва нормаларнинг ўрнатилган тизими доирасидан ташқарига чиқади ёки уни четлаб ўтади ва, ўз навбатида, ўлчанмайди ва ижтимоий жиҳатдан ҳисобга олинмайди.

Юқоридаги социолог олимлар К.Харт ва Э.Фейг норасмий иқтисодиёт тушунчасини илмий муомалага киритишдан ташқари, улар ривожланган давлатлар, жумладан, АҚШда 70-йилларнинг охирида ЯИМ нинг учдан бир қисмини ташкил этишини ҳамда “учинчи дунё” мамлакатларида миқёсида таҳлил этишган. К.Харт хуфёна иқтисодиётни формал ва ноформал даромад олиш шакллари билан фарқлаб берган бўлса, Э.Фейг эса хуфёна иқтисодиёт турларининг тафсифи ва норасмий иқтисодиёт соҳасидаги қилмишлар содир этилишида институционал қоидалар ва нормалар бўзилишини ҳамда хуфёна иқтисодиёт ижтимоий жиҳатдан ҳисобга олинмаслигини ва ўлчанмаслигини келтириб ўтган.

Хуфёна иқтисодиёт тушунчасига юртимиз олимлари ҳам турли хил таърифлар беришган. Т. Ашубеков “Яширин иқтисодиёт — иштирокчилар томонидан ошкора олиб борилмайдиган, давлат ва жамият томонидан назорат қилинмайдиган, солиқлар тўланмайдиган, расмий давлат статистикасида қайд этилмайдиган иқтисодий жараёнлар, иқтисодий фаолият турлари бўлиб ҳисобланади” деб ўз илмий ишларида келтириб ўтган. Яна бир юридик фанлар номзоди С.С.Ниёзова хуфёна иқтисодиёт таъриф берар экан, “Яширин иқтисодиёт ошкора пайқаб бўлмайдиган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш, истеъмол жараёнлари иқтисодий муносабатлар бўлиб, унинг негизда айрим кишилар ёки гуруҳ манфаатлари ётади”. Юқоридаги таърифларга қўшилган ҳолда шуни айтишимиз мумкинки, яширин иқтисодиёт расмий статистика қилинмайдиган, ҳужжат қилиб борилмайдиган, ошкора олиб

борилмайдиган, давлат ва жамият манфаатларига зарар етказадиган ҳамда солиққа тортилмайдиган иқтисодий муносабатлар ҳисобланади.

Хуфёна иқтисодиёт кўплаб ноқонуний иқтисодий фаолият турлари мавжуд: "ер ости иқтисодиёти", "норасмий иқтисодиёт", "иккинчи иқтисодиёт", "яширин иқтисодиёт" ва ҳоказо. Ушбу номларнинг "яширин иқтисодиёт" деб номланган тури рус адабиётларида кенг қўлланилганлиги туфайли омма орасида ҳам шундай ном билан "машхур" бўлиб қолмоқда, шу сабабли ҳам "яширин иқтисодиёт" атамаси "хуфёна иқтисодиёт" атамасидан кўра илмий ишларда кўпроқ ишлатилади. омма орасида ҳам шундай ном билан "машхур" бўлиб қолмоқда.

Шу ўринда юқоридаги атамаларга қисқача бир-биридан фарқига тўхталадиган бўлсак, юқорида ҳам кўрдик, яширин иқтисодиёт - аниқлаб бўлмайдиган, яширинча олиб бориладиган давлат қонунларидан ташқарида шаклланаётган иқтисодий фаолият.

Иқтисодий адабиётларда хуфёна иқтисодиётга турли таърифлар берилган:

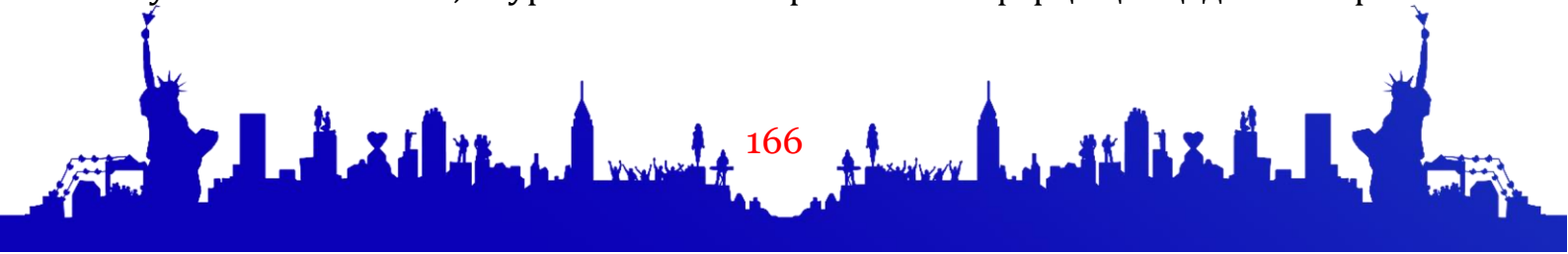
1. Хуфёна иқтисодиёт қонун асосида ман қилинган фаолият турлари деб таърифланади.

2. Хуфёна иқтисодиёт иқтисодий фаолиятнинг кузатилмаган ва яширин фаолият тури.

3. Хуфёна иқтисодиёт расмий статистикада у ёки бу сабабларга кўра ҳисобга олинмаган ҳар қандай иқтисодий фаолият бўлиб, унда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизматлар ялпи ички маҳсулот таркибига киритилмайди ҳамда солиққа тортишдан четда қолади. Хуфёна иқтисодиёт - яширин иқтисодиётнинг секторларидан бири бўлиб, олинаётган даромадлар яширин бўлиб, давлат ёки жамият томонидан тартибга солинмайдиган ҳамда солиққа тортилмайдиган иқтисодий фаолият тури.

Норасмий иқтисодиёт - давлатнинг назорат қилиш механизмлари томонидан ишлаб чиқилади ва тартибга солинади ҳамда солиққа тортилиши назарда тутилганлиги билан фарқланади лекин ушбу механизмлардан қочган ҳолда фаолият юритувчиларнинг норасмий секторидир.

Хуфёна иқтисодиёт деярли барча давлатларда иқтисодиётнинг ажралмас бир қисми бўлиб келмоқда ва ушбу фаолият ҳар бир давлатда ўзининг салмоғи, тури ва шакллари билан фарқ қилқади. Яширин

иқтисодиётнинг мақсади, фаолияти ва иқтисодий-ижтимоий оқибатларига кўра бир неча турларга бўлинади:

1) жиноий иқтисодий фаолият – бу мутлақо ман этилган, қонун йўли билан таъқиб этиладиган ишлар билан шуғулланиш, наркобизнес, порнобизнес, қурол бизнеси ва ҳ.к.;

2) ғайриқонуний, ғайрииқтисодий усуллар билан даромадларни қайта тақсимлаб ўзлаштириб олиш, ўғирлик, босқинчилик, рекет, порахўрлик;

3) иккиламчи иқтисодиёт — кишиларга зарар келтирмайдиган, улар учун наф берадиган, лекин расман рухсат этилмаган ва давлат рўйхатидан ўтмаган иқтисодий фаолият. Уларга яширин тадбиркорлик, 1—2 ва 5—10 киши банд бўлган яширин кичик корхоналар фаолиятини киритишимиз мумкин. Яширин тадбиркорлик хизмати кўрсатиш, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо, кийим- кечак ишлаб, саноат ишлаб чиқаришда кенг тарқалган;

4) расман рухсат этилган фаолият билан бирга қўшимча равишда яширин ишлаб чиқаришга қўл уриш, очиқ ишлайдиган корхоналарда қўшимча равишда ҳисобга кирмаган маҳсулот чиқариб, уни яширин сотиш;

5) мансабни суиистеъмол қилиш ва коррупцияга асосланган иқтисодий хатти-ҳаракатлар. Булар жумласига давлат идораларидаги порахўрлик, яширин лоббизм, мансабдан фойдаланиб субсидиялар олишни киритиш мумкин;

6) қалбакилаштирилган иқтисодий фаолият, бу иқтисодиёт давлат секторига хос бўлиб, давлатни алдашга қаратилади. Бунинг энг яққол намунаси давлат секторидagi қўшиб ёзишлар, қилинмаган ишлар учун давлатдан ҳақ олишни киритиш мумкин .

Юқорида келтирилган яширин иқтисодиёт турлари давлатнинг иқтисодиётини орқага тортишдан ташқари жамиятдаги ижтимоий соҳаларга ҳам ўз салбий тасирини ўтказмасдан қолмаяди.

Хуфёна иқтисодиёт секторининг мавжудлиги мамлакат иқтисодий хавфсизлигига жиддий таҳдид солади. Наркобизнес хуфёна иқтисодиётнинг энг хавфли фаолият соҳаси ҳисобланади. Наркотик моддалар ишлаб чиқариш учун жалб этилаётган меҳнат, ер, капитал ресурсларининг арзон, улгуржи нархлари ҳам паст эканини эътиборга олиш даркор. Агар Покистонда 1 кг героиннинг улгуржи нархи 1500 АҚШ доллар бўлса, Германияда 10000, Англияда 40000, АҚШда 120000 долларга

сотилади. Хатарли жиҳати шундаки, наркобизнес ўзининг нопок пуллари қонуний фаолият соҳаларига киритишга интилади.

Шунингдек, қурол савдоси хуфёна иқтисодиётнинг ўта хатарли соҳаси ҳисобланади. Хуфёна иқтисодиёт иқтисодий қонунбузарликлар, террористик жиноятлар билан ҳам қўшилиб кетмоқда. Хуфёна иқтисодиётга қарши курашиш учун корхоналар хўжалик молиявий фаолияти, жисмоний шахсларнинг даромад олиши ва харажатлари. тўғрисидаги ҳаққоний ахборотларни тўплаш, таҳлил қилиш асосида иқтисодий-ижтимоий жараёнларни кенг қамровли назорат қилиш тизимини шакллантириш лозим. Бунда давлат бошқа органлар, нодавлат ташкилотлар, уюшмалар билан ўзаро ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиши лозим.

Хуфёна иқтисодиётга қарши курашишда 2020 йил 20 июнда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида “яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 394-сонли Қарори, 2020 йил 31 августда қабул қилинган “Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6098-сонли, 2022 йил 28 январда қабул қилинган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармонларида белгиланган вазифаларни амалга ошириш ва шунингдек, хуфёна иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларни содир этилишига сабаблар, хуфёна иқтисодиёт соҳасидаги камчиликлар ва муоммоларга ечим бўла оладиган таклифлар киритиш, иқтисодиёт секторидаги давлат назоратининг очиқ ва шаффофлигини таъминлаш, давлат активларини ўзлаштирилишга, яширин иқтисодий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва хуфёна иқтисодиётдаги коррупцион ҳолатларга қарши курашашни такомиллаштириш ва хуфёна иқтисодиёт даражасини камайтириш мақсадида жамоатчилик назоратини йўлга қўйиш ҳамда комплекс тадбирлар ишлаб чиқиш муайян даражада хизмат қилади.

